

שיעור בדרכי לימוד

הרב עמיאל שטרנברג שליט"א

לימוד בעיון – ידיעת הדין בסיבותיו

כשבאים ללמוד על הלימוד, כלומר מהי צורת ודרך הלימוד, איננו באים לחדש אלא אנו באים לבאר כיצד עוסקים בלימוד הסוגיות בדרך הלימוד הרגילה – לימוד בעיון. כשאנחנו לומדים בעיון אנחנו רוצים לברר את הדבר עם סיבותיו, רק ידיעה כזו תיקרא ידיעת האמת. עד שלא יודעים את הדבר ע"פ סיבותיו לא יודעים אותו טוב. לדעת רק את הדינים עצמם, לדעת דבר דבור על אופניו, האם חייב או פטור, זה חשוב מאוד, וזה עניין המשנה, אבל עניין התלמוד הוא אחר. מה עניינו של התלמוד? לברר את סיבותיה של המשנה, ממה נובע הדין. גם בתלמוד עצמו יש כמובן הלכות פסוקות, אבל יש גם את בירור סיבותיהן.

זהו שימוש חכמים – ידיעת טעמי הדברים¹.

למה מועילה ידיעת הטעמים?

א. להבנת הדבר עצמו. כי הדין עצמו, כשלא יודעים מניין בא, מה טעם הדבר, אין זו ידיעה שלמה. בידיעת טעמי הדברים אנחנו מבינים את הדבר לאשורו, מה פרושו. **ב.** וממילא מתברר גם מה יוצא ממנו, מה נפקא מינה. כלומר על ידי ידיעת סיבת הדבר אפשר לתחם אותו, לסייג אותו, מתי הוא נכון מתי הוא לא נכון. ברגע שהדין הוא מטעם מסויים ממילא זה מצמצם את הדין.

ידיעת טעמי הדברים היא חשובה מאוד, כל התלמוד בנוי על זה. אלא שהדבר הולך ומתפשט יותר במחלוקות השונות והרבות, כי ברגע שיש מחלוקת אז לא מספיק רק

---

* השיעור ניתן לכינוס במסכת קידושין בישיבת הר המור, חורף תשס"ח. תומלל ונערך ע"י אוריאל אופיר, ללא הגהה של הרב.

¹ ע' רש"י ברכות מז:, סוטה כב.

לדעת את הטעם של כל דין אלא צריך לדעת גם מה טעם המחלוקת, מה הטעם של בר-הפלוגתא. על ידי ידיעת סיבות המחלוקת, מה באמת יסוד המחלוקת, במאי פליגי, נדע גם כן מה הנפקא מינה ממחלוקת זו.

זה עיקר הלימוד. עיקר הלימוד הוא לברר את השיטות השונות, הסיבות מדוע נפלה מחלוקת ביניהם, במאי פליגי. וממילא מה יוצא מהם לדינא. זה רוב התלמוד, בין אם עוסקים בלברר דין תורה, או דרבנן, או תקנה.

סדר הלימוד הזה הוא בעצם לימוד העיון שלנו. לימוד העיון שאנחנו מנסים לעסוק בו הוא סידור השיטות השונות. לא סדרנות טכנית אלא סדרנות עיונית, סידור ע"פ שורשי המחלוקות. לסדר את השיטות דבר דבור על אופניו, מה סיבתו וממילא מה הנפקא מינות היוצאות מהם זה בעצם עיקר העמל הלימודי.

ראשית דבר – ביאור המילים

בפועל הלימוד העיוני הולך כמו כל דרכי הלימוד הרגילים – מהדבר הפשוט אל הדבר המורכב.

הדבר הראשון הוא ביאור המילים. כשאתה קורא משהו אתה צריך להבין את המילים, מה כתוב. אנחנו הרבה פעמים שומעים מיד את התוכן בלי לשים לב למילים. כיון שאנחנו רגילים מאד בדברים אנחנו קולטים את המשפט כולו, את התוכן, ולפעמים התוכן משתנה מאד לפי המילים, הרי התוכן בנוי ממילים.

למשל כשאנחנו אומרים 'המוציא מחברו עליו הראיה' זה אצלנו כבר ביטוי, מעין סיסמא, אבל היא בנויה ממילים – 'המוציא', ויש לשאול מי המוציא? צריך לבחון את זה. 'ראיה', איזו ראיה? האם מיגו הוא ראיה לעניין זה? 'מחברו', האם גם נכרי? אני רק מעלה שאלות מתוך המילים.

עכ"פ 'המוציא מחברו עליו הראיה' זה ביטוי. כך גם בכל ביטוי אנחנו צריכים להבין במה מדובר.

כוונתי היא בעיקר למחלוקת ראשונים בה נחלקו רק בהסבר המילים. לא שהיתה מחלוקת בסברא ומתוך כך פרשו את המילים באופן שונה.

למשל בפרק חזקת הבתים בסוגיית שיכוני גוואי פירשו הראשונים את המילים של הגמרא באופנים שונים ומתוך פירוש הפשט של הגמרא יוצאים דברים שונים בהמשך ואח"כ יוצאות מזה סברות שונות. האם הסברא היא ראשית המחלוקת או פירוש המילות הוא יסוד המחלוקת? איננו יודעים.

עכ"פ ראשית כל צריך להבין את הביטוי, את המילים, אנחנו מדברים בלישנא דבני אדם וצריך להבין מה המכוון בכל דבר. את זה רש"י מלמדנו יפה.

לומדים עם רש"י

אנחנו לא לומדים בלי רש"י כידוע, רש"י זה ממש החברותא, ויותר מחברותא, כמו שאת החברותא לא משתיקים גם את רש"י אין להשתיק. יש כאלה שמסתירים את רש"י ותוספות בשביל לקרוא את הגמרא, חלילה וחס, רש"י צמוד אל הגמרא. זה לא

אומר שאנחנו לא שמים לב למה שרש"י אומר, אבל רש"י זה הפירוש הבסיסי. רש"י כתב כ"כ יפה, מסביר את המילים, בונה את הסוגיה בצורה הכי רהוטה. כמובן בתוך פירוש הכניס רש"י גם סברות ודעות. הפרשנות של רש"י, אין כדוגמתה, אין ראשון שלא למד גמרא עם רש"י. כולם למדו תמיד גמרא עם רש"י.

רש"י זה הדבר הראשון, פירוש המילים וההסברים הרהוטים. אין לנו כמעט ראשונים כאלה שמסבירים את המילים על כל דבר ודבר. בדרך כלל הראשונים מסבירים עניינים.

דיוק בהבנת המילים - גם בראשונים

חשוב מאד להתרגל לדקדק בכל מילה הן בגמרא והן בראשונים, שום דבר לא נפל במקרה. לשונם של הראשונים מדוקדקת, כשהם כותבים משהו הם מתכוונים למה שהם כותבים. כיון שאנחנו באים עם הבנה מסויימת אנחנו לפעמים מנסים להכניס אותה בראשונים. אבל הם דיקדקו בדבריהם וממילא צריך לדקדק בלשונם, ולא רק בדין יש לדקדק אלא גם בדרך קושייתם. אם הרשב"א מביא שתי קושיות והריטב"א מביא שלש צריך להבין למה הרשב"א לא הביא את הקושיה השלישית. לפעמים יכול להיות שזו רק עוד קושיה שלא הוסיפה עניין מהותי, אבל לפעמים רואים שהיה מקום להקשות קושיה זו ולכן צריך לעיין למה הרשב"א לא התקשה בזה?

שלב שני - פירוש סיבת הדבר

השלב השני בדרך הלימוד הוא פירוש הסיבות. צריך לראות מה הדין, על מה מדובר, אח"כ צריך לראות למה, מה הסיבה של הדבר. לפעמים הסברא מבוארת בתוך המילים עצמן, ואז ההבנה קלה יותר, אבל לא תמיד זה כך. לפעמים יש מחלוקת תנאים או מחלוקת אמוראים בהסבר הסברא, הגמרא עצמה מציגה כמה שיטות, אח"כ יש מחלוקת בראשונים מה הסבר השיטות השונות. גם כשלומדים ראשונים, קודם כל צריך לראות מה כתוב, לא לקפוץ מיד לסברא. כלומר לראות מה כתבו, מתוך זה לראות מה ההתלבטות. אם כן צריך שימת לב לדברים.

זה הסדר הלימודי הפשוט - מן הפרט אל הכלל, לא מן הכלל אל הפרט. הבניין נבנה מבולקים, קודם כל מניחים לבנה, מהלבנה הזאת בונים קיר, מהקיר הזה חדר ומהחדר הזה בונים היכל, כך נבנה הדבר, בסדר שיטתי רצוף.

עיון ובקיאות

בסדר הלימוד עיקר העניין הוא הצד העיוני, והוא מתחיל מהידיעה של הדברים עצמם. אבל בגלל שעוסקים הרבה בסברא לפעמים מיטשטש עצם הדבר, הדין עצמו. כשאנחנו לומדים בבקיאות אז אנחנו יותר רגילים להעמדת המבנה הפשוט, אבל כשאנחנו עוסקים בצד העיוני אנחנו עוסקים יותר בלפלפל בהעמקת השיטות וההבדלים ביניהן, עד כדי כך שהשיטות עצמן מתבלבלות לפעמים.

לכן צריך להשתדל שכשגומרים סוגיה או פרק יעלה בידינו גם זה וגם זה, כלומר גם הצד ההיקפי וגם הצד העיוני. וזה דבר שלא פשוט לעשותו. יותר קל ללמוד את הצד ההיקפי של הסוגיה, לדעת דבר דבור על אופניו אבל כך הלימוד יותר שטחי ממילא. אבל כשמעמיקים לפעמים מיטשטש הצד ההיקפי, כי כאשר מעמיקים מתבוננים יותר בסברות של השיטות מאשר בצד הסדרני שלהן. זו תנוחה אחרת של הנפש וגם של סדר לימודי-סדרני או מעמיק.

לעבוד על שני הדברים ביחד זה לא דבר שקל לעשותו, שתהיה גם הסדרנות של הסוגיה דבר דבור על אופניו ותוך כדי זה יהיה גם כן הצד העיוני. זה לא פשוט, זה יכול להיות דברים שצוררים זה לזה. קשה לאדם להיכנס לפרטים כשהוא מדבר על הכללים, וקשה לעסוק בכללים כשהוא עוסק בעבודת הפרטים, אלו שתי עבודות. אבל אני חושב שזו צריכה להיות המגמה, דהיינו שבאמת יעלו בידינו גם הפרטים וגם הכללים. בכללים אני מתכוון לומר הצד העיוני, הנשמה שבדבר, והפרטים זה הצד ההיקפי. ששני הדברים יעלו בידינו, זו בעצם המשימה.

ובזה יש גם כן מדרגות. לא כל הסוגיות שוות. אבל בסך הכל אם זה יהיה סדר הלימוד של האדם זה סדר לימוד נכון ומעולה. עם מגמה חיובית כזו יראה ברכה בתלמודו.

חזרות

לאחר מכן החזרה בסוף הלימוד מאגדת את הצד ההיקפי והצד העיוני ביחד. החזרות בעיקרון צריכות להיות בצד ההיקפי, דבר דבור על אופניו. לראות את הדבר עצמו, את גוף העניין. למשל כשלומדים כתובות צריך בסוף לראות את הכתובה, הסעיפים, הדינים, הזכויות השונות.

כמובן צריך גם להבין מה המשמעות שהבעל זכאי במעשה ידי אשתו, מה ההגדרה הממונית של דין זה, מה הבעלויות הנובעות מכך, איזה הלכות נובעות מזה. בגדרים זה עוד יותר ניכר. יש שם המון מקום לעיון, אבל בסופו של דבר צריך לדעת איך מתירים נדר, מה האב יכול להפר, מה הבעל יכול להפר, מה חכם מפר, איך הדיוטות מפירים, איך מפירים. צריך גם לדעת מה זה נדר, זו כבר שאלה עיונית, מה המשמעות של זה.

בכל דבר ודבר צריך שיהיה גם את העיון וגם את ההיקף. לפעמים כדאי בחזרות ללמוד גמרא עם רש"י, זו חזרה מצויינת, חזרה על התוכן. בסופו של דבר החזרות עניינן בעצם לדעת את החומר עצמו, לדעת את ההלכות. אלא שקשה מאד לדעת את החומר בלי לדעת את השורש, כי את השורש צריך לתפוס בקרניו, את האילן צריך לתפוס בשורשו. כשתופסים השורש תופסים את העיקר, וכך קל יותר לזכור גם את הדברים הפרטיים. אחרת זה צו לצו.

חומר הלימוד – דף הגמרא

כידוע במהלך הלימוד אנו מעיינים בגמרא ראשונים ואחרונים. אבל אנחנו בעצם כל הזמן לומדים את אותו דף גמרא. אנחנו נכנסים לבתי המדרשות של הראשונים ולומדים איתם את הגמרא. כשלומדים את פירוש רש"י לומדים את הגמרא עם רש"י, כשמוסיפים את התוספות לומדים את הגמרא כדעת תוספות. זה בעצם חזרה, חוזרים על הגמרא עם תוספות.

אם כן כל הזמן אנחנו בעצם לומדים רק את דף הגמרא. למה אני מציין את זה? יש ספרי ראשונים שהם ספרי סיכומים – ספר התרומה, ספר האשכול. אנחנו לא עוסקים בהם כמעט, לדעתי עוסקים בהם פחות מדי, אבל אנחנו פשוט כל כך טרודים בגמרא ולא מגיעים לספרים הסיכומיים. מתי אנחנו עוסקים בהלכות גדולות? רק אם הוא מובא פה. מה שהובא על דף הגמרא אנחנו עוסקים בו, במה שלא הובא אנחנו לא דנים. יש בזה גם חיסרון מסוים. אבל עיקר הכל הוא לימוד דף הגמרא. מי שבא הנה לדף הגמרא אנחנו נכנסים לבית המדרש שלו ולומדים איתו את הדף.

האם אנחנו מצומצמים? כן, זה הצמצום שהכי חשוב לנו. כמובן שאנחנו יכולים ללמוד את הדף גם ממקומות אחרים שמביאים לנו הראשונים אבל אנחנו לא לומדים סיכומים. אמנם אם בבין הזמנים נלמד את הלכות כתובות של האור זרוע, הרי זה נפלא מאד, זו גם חזרה טובה מאד, גם מתחדשים דברים, זה מצריך ללמוד שוב את הכל.

רש"י ותוספות

בתחילה לומדים רש"י ואח"כ תוספות, זה עיקר הלימוד. תוספות למדו גמרא עם רש"י והעירו עליו הערות, מזה באו השיטות השונות והקושיות. דרך החשיבה של תוספות היא מה שמנחה אותנו בלימוד.

למרות שהמהר"ל לא היה מרוצה כביכול מכך שהתוספות הודפסו על דף הגמרא, נפסק להלכה שהתוספות נשתל בש"ס. אין תלמיד חכם שלמד גמרא בלי תוספות, ואע"פ שגמרא עם רש"י זה הצד הסדני יותר אי אפשר להסתפק בזה.

התוספות הוא תוספת, לכן נקרא שמו תוספות. הוא באמת תוספת, אבל התוספת באה מתוך דקדוק בלשון הגמרא, זו השיטה השניה, העיונית. החתם סופר כתב בצוואה שלו לבניו שילמדו בכל יום כמה דפי גמרא עם רש"י וכשיגיעו ללישנא אחרינא ברש"י יקפצו הלאה. כלומר ילמדו את הגמרא עם פירוש אחד בלבד, כי ללמוד גמרא עם פירוש אחד זה כמונח בכיס וגם לא נכנסים לסיבוכים.

אך את זה התוספות מנעו ממנו, הם מתקילים אותנו, מכניסים שיטה אחרת, וזה מבלבל. הרבה פעמים כשאדם נפגש עם שיטה חדשה לא מתווספת לו עוד שיטה אלא מתרסקת לו השיטה הקודמת, ואז הוא יוצא מרוסק. הוא נכנס לשיעור ואז הוא כבר

¹ נתיב התורה פרק ה'

מרוסק לגמרי, מדוכדך לחלוטין, בלגדר, לא נשאר לו כלום. אבל לא זו מטרת תוספות, מטרתם לחדד את הדברים. הם מפגישים אותנו עם שיטה חדשה. זה הבסיס הלימודי, כולם למדו גמרא רש"י תוספות. כלומר נפגשו עם שתי שיטות. זה עיקר הלימוד שלנו – למה לרש"י לא קשה הקושיות של תוספות? למה תוספות דחה את הפירוש של רש"י? זה סדר הלימוד הבסיסי, ידיעת השיטות של רש"י ותוס'.

שני בתי מדרשות

אלא שרש"י ותוספות הם מאותו בית מדרש. אני רגיל לומר שיש שני בתי מדרשות של ראשונים – א. בתי מדרשות של רש"י ובעלי התוספות, ב. בתי המדרשות של הרמב"ן ותלמידיו, הרמב"ן הוא ראש בית המדרש ואיתו הרשב"א, הר"ן והריטב"א, כל אלו שייכים לחכמי ספרד שהם סדר לימוד נוסף. אני מניח שיש גם שיטות עקרוניות שונות בדרכי הלימוד, אבל עכ"פ אלו שני בתי מדרשות שכדאי, ואי אפשר בלי, ללמוד את שניהם. ע"כ כשאנחנו רוצים לבנות את הבניין השלם אנחנו חייבים להשתמש בגמרא רש"י תוספות ולפחות באחד או שנים מהראשונים של בית המדרש של הרמב"ן. אמנם הם חוזרים על עצמם הרבה, אבל החזרה הזאת היא כל כך מחכימה, כל כך מבארת. יש כאלה שהוכשרו להיות שלוחי רחמנא לבאר לנו את הדברים בצורה כ"כ נאה, אנחנו לומדים איתם את דף הגמרא. אלו הם הרמב"ן הרשב"א הריטב"א והר"ן. הרשב"א הוא ראש המדברים כמעט. יש לו מעלה בכך שהוא בין הרמב"ן לריטב"א. כלומר הרמב"ן הוא הראשון הכי קשה להבנה, הוא מקצר יותר משאר הראשונים. אני לא מדבר על המלחמות שזה דבר בפני עצמו, סגולה מיוחדת, אני חושב שהמלחמות הוא הכי קשה ללימוד, מלבד מה שהודפס באותיות קטנות. א"כ הרמב"ן הוא מהראשונים הקשים. לעומתו הרשב"א הרחיב את דבריו ואח"כ הריטב"א והר"ן הוסיפו להרחיב עוד יותר והם סגולה מיוחדת של פרשנות שכ"כ נעים ללמוד אותם. הם כולם עוסקים באותם נושאים. האמת היא שקשה לעבור על כולם, אמנם היה זה מן הראוי, אבל כיוון שהם חוזרים על עצמם אפשר להסתפק בחלקם, כמובן שאין בית מדרש בלא חידוש וכל אחד מוסיף על חברו אבל מבחינת הזמן יש בזה קושי.

אחרונים

כגישתנו אל הראשונים כך גם גישתנו כלפי האחרונים. עיקר לימודנו הוא בדברי האחרונים הצמודים לדף, לא ספרי שיעורים. אמנם הלימוד דומה לפעמים לסדרנות של שיעור משום שהכל חלק ממהלך כללי אבל ספרי שיעורים זה עניין נוסף של ספרים שעוסקים רק במהלך ולא סביב הדף. ודאי שאיננו עוסקים בקביעות באחרונים שעסקו בשו"ת וכדומה, למרות שאנו מסתייעים בהם.

האחרונים הרגילים אותם אנו לומדים בקביעות הם אלו שמופיעים על הדף, למשל הפני יהושע.

הפני יהושע הוא עצום, הוא בעיקר מבאר את רש"י ותוספות, אבל בתוך ביאורו לדבריהם יש לו שיטות שלמות. גדולתו מתגלה במיוחד בפירושו למסכת כתובות שהוא פירוש נפלא, גילה פני יהושע כמעט כפני חמה. אכן הפני יהושע הוא קשה ללימוד, בשביל להפיק ממנו תועלת צריך התמודדות, הוא מכיל בתוכו שיטות שונות וגם עוסק בדברים אחרים כמו שיטת הרמב"ם וכו'.

מלבד הפנ"י יש גם את רעק"א שכדאי להשתמש בו. בתוספות רעק"א על המשניות יש הערות קצרות שאפשר להתמודד איתן, גם עם ההערות בדרוש וחידוש אפשר להתמודד, אבל יש חידושים שנאספו והם ארוכים מאד וקשים.

הכנה טובה מאפשרת לימוד מהיר של האחרונים

יש לדעת שכאשר מכינים טוב את הסוגיה קריאת דברי האחרונים הולכת יותר מהר. הקושי שלנו בדברי האחרונים הוא כשאין לנו בהירות לפני כן. אם היתה לנו בהירות בדברים עצמם לימוד האחרונים היה שט. אלא שחסר לנו בהירות, אנחנו באים עמומים לעיין בדברים. אם היינו באים עם הכרה יותר ברורה ולא מעורפלת היה יותר קל לנו להבין מה שהאחרונים אמרו.

לפעמים האחרון הזה הולך בקו אחר מהבנת הסוגיה עד כה וזה מבלבל. גם את זה צריך לאבחן, לפעמים קשה להיקלט במסלול שבו הולך האחרון משום שהוא פשוט הולך במסלול אחר. במקרה כזה צריך לשנות כיוון ולראות איך מתבארים הדברים לפי דעתו.

עכ"פ גם בדברי האחרונים אנחנו מבררים שוב את אותו דף הגמרא. אנחנו לומדים את הדף עם הראשונים איך שהאחרונים למדו אותם. איך הפנ"י למד את הגמרא עם רש"י ותוספות, ואיך אמר שיטה מכרעת שהרבה פעמים יש לו.

האחרונים מלוים אותנו בביאור הגמרא עם הראשונים, גמרא רש"י ותוספות, הרמב"ן הרשב"א והריטב"א, אחד מהם או שנים ועוד הוספות לפי הסוגיה והזמן. צריך בשביל זה התמדה, לראות את הדברים בצורה מתונה.

פוסקים

הרי"ף והרא"ש

מלבד הראשונים והאחרונים המפרשים את הדף יש לנו את הפוסקים. קודם כל את הפוסקים על הדף – הרי"ף והרא"ש, אשר מתחלקים לשני בתי מדרשות כפי שהזכרנו. הרי"ף הוא בעצם בית המדרש שממנו צמחו הרמב"ן וחכמי הספרד שהם ערוכים על הרי"ף, רבנו הגדול.

הרא"ש מביא על הרי"ף את שיטת חכמי הצרפתים. הש"ך כתב על הרא"ש שהוא נושא הכלים של התוספות. הרא"ש ערוך על פי הרי"ף אבל חילוקי הדעות שלו עם הרי"ף הם בעקבות דברי בעלי התוספות.

כמובן שאי אפשר ללמוד בלי לראות את הרא"ש והרי"ף. גם הר"ן או הנימוקי יוסף על הרי"ף חשוב מאד, אפשר ללמוד גם את בעל המאור והמלחמות.

מראי מקומות

אגב, אני רוצה לומר הערה – עיקר הלימוד צריך להיות בראשונים עצמם ובלשונם, ולא בהערות של המהדירים עליהם. היום הוציאו ספרים מצויינים, חידושי הראשונים בההדרה חדשה. ממש פתחו פתח חדש, ראשית בַּדְיוֹק, וגם יש הערות מצויינות, אלא שיש מקומות שהפריזו בהערות, אולם יש הערות מועילות שמשמשות כמראה מקום מצוין.

גם במראי מקומות צריך לדעת לא להפריז, כי יש מראי מקומות שאתה יכול לשוט דרכם בכל מיני מקומות.

הרמב"ם

אח"כ בא ומתיישב כפרשה עצמאית אדירה בקודש – הרמב"ם. לך דומיה תהילה, ממש עד משה לא קם כמשה, פשוט אדיר בקודש. מצד אדירותו הנוראה קשה לנו לפעמים כשאנחנו מגיעים לרמב"ם, אנחנו חושבים שלמדנו גמרא אחרת, יש לפעמים פער בין מה שנלמד בגמרא רש"י תוספות ורמב"ן ובין מה שרואים כשמגיעים לרמב"ם, כנראה סדר הלימוד של הרמב"ם היה שונה.

הרמב"ם אומר שהוא הלך בדרכי הרי"ף ושבינו ובין הרי"ף אין מחלוקת ביותר מעשרה דברים¹. לנו זה לא נראה כך, כנראה הרמב"ם הבין את הרי"ף אחרת בהרבה מקומות. אבל הרמב"ם הוא תלמידו של הר"י מיגאש שהיה תלמידו של הרי"ף, וא"כ הרמב"ם הוא שלישי לרי"ף וידע את דרכו של הרי"ף. אכן יש מקרים רבים שבהם נראה שהרמב"ם פוסק בשונה מהרי"ף ועל זה נשברו הקולמוסים של נושאי הכלים.

לימוד הרמב"ם זה השלב הבא, בעצם כשאנחנו עוברים לרמב"ם אנחנו לא בדף. הרמב"ם ערך עריכה חדשה. הוא הראשון שעשה מערכות, היו כבר מסכמי הלכות, למשל בעל הלכות גדולות, שעשו מערכות בספריהם. אבל הרמב"ם, מי ישווה לו מבחינת ההיקף? הרצי"ה זצ"ל היה מזכיר בשם הרב זוין זצ"ל שכל הראשונים אנחנו יודעים, מאמינים, שדבריהם ברוח הקודש, אבל הרמב"ם אנחנו רואים את זה. זה לא יאומן הסדרנות והדייקנות שלו. אמנם יש הרבה תמיהות בדבריו, ועל זה עמלו הרב המגיד והכסף משנה ושאר נושאי הכלים של הרמב"ם, לבאר את מקורות הרמב"ם ואת באורו להם.

מקור הרמב"ם – הש"ס

כמובן שלרמב"ם אין מקור אחר מלבד הש"ס, וגם ספרי, ספרא, מכילתא וכו'. בהקדמה הוא כותב בעצמו מה המקורות שלו, אבל בסופו של דבר הכל חוזר אל דף הגמרא.

¹ הקדמה לפירוש המשניות סוף ד"ה אחר כן.

מפליא לראות מה גדול כחו של הרמב"ם. חכמי לוגיקה היו חסידים שלו, הם היו מחכמי צרפת, בעיקר ר' יונתן מלוגיקה היה מעריך שלו. הם שלחו לרמב"ם שאלה' למה הוא כתב בהפרת נדרים שהבעל מפר נדרי עינוי נפש ונדרי שבינו ובינה ואילו האב מפר את כל הנדרים, וזה בניגוד לספרי מפורש שכותב שכמו הבעל גם האב מפר רק נדרי עינוי נפש. הספרי אומר שהוקשו הבעל והאב. הרמב"ם לא רק שהשמיט את הספרי אלא כתב שהאב מפר את כל הנדרים. שאלו אותו איך כתב נגד ספרי מפורש?

ענה להם הרמב"ם: אם בכל מסכת נדרים זה לא מובא בשום מקום כנראה שחז"ל דחו את זה, לא יכול להיות שפסקו כך, ולכן הוא השמיט דין זה ופסק להלכה שאב מפר את כל הנדרים. להודיע מה זה הש"ס. דין שהובא בספרי, אם לא הופיע בש"ס, גם אם לא נאמר בש"ס במפורש הפוך, ואין סתירה לדין הזה רק שלא הופיע, אע"פ כן לא יכול להיות שהיו שובקים מלומר את זה אם היו סוברים כמותו, אלא ודאי שדחו אותו. זה הרמב"ם.

א"כ הרמב"ם חוזר בסופו של דבר לש"ס. נושאי הכלים מביאים את מקורותיו בעיקר מהש"ס ולפעמים לא מצאו מקור. אין דרכו של הרמב"ם להביא דברים שלא כתובים בש"ס, רגילים להסביר שלפעמים נראה שהרמב"ם יכל לכתוב את ההלכה במקום יותר מתאים – אבל הרמב"ם מעתיק את הש"ס וכתב הלכות מסוימות לפי סדר הש"ס, כמו הרי"ף. כמובן יש הוספות פה ושם, אבל עיקרו של הרמב"ם זה הש"ס רק בסדר אחר. לכן לא קשה אם הוא לא כתב הלכה מסוימת במקום מסוים אלא במקום אחר.

יש פעמים שהוא כותב יראה לי כשאין לו מקור. כמו כן הרמב"ם בסוף כל ספר כותב דברי אגדה ומוסר, יראת שמים. ומה המקור לכך? אומר הרב המגיד שהדברים מתאימים לרבנו, זה המקור. המקור לזה הוא לבו הגדול של הרמב"ם.

דרך לימוד הרמב"ם

בהלכות של הרמב"ם עיקר העמל שלנו הוא ליישב סתירות בדברי הרמב"ם ובין דבריו לדברי הגמרא. על זה נשברו הרבה קולמוסים בהבנת שיטתו של הרמב"ם ביחס לבבלי. יש כל מיני הלכות בהם הרמב"ם פוסק לפי הירושלמי.

מצד שני לפעמים הלימוד ברמב"ם מאד עוזר להבנה של הסוגיה. לפעמים אנחנו קופצים אליו לפני לימוד שאר הראשונים.

לפעמים כשאני מתקשה בסוגיה, לא יודע בדיוק על מה מדובר, אני פותח את ההלכה ברמב"ם. לא חייבים לחכות לרמב"ם בסוף הדרך, אם קשה להבין את המקרה אפשר לפתוח ולראות את הלשון של הרמב"ם והמקרה יהיה ברור.

הרי הרמב"ם כידוע לא השתמש במילה ארמית בכל היד החזקה, שום מילה ארמית. זה גם כן אחד הפלאים שיש בו, אין כדוגמתו בראשונים, הכל על טהרת לשון הקודש. הוא לקח את הבבלי ותרגם אותו, השתמש במילים עבריות. כשהרמב"ם בהלכות זרעים מדבר על המשניות הוא מדבר שם על עולם עשיר, דליות וכל מיני מילים שלפעמים אפילו לא מובן מה משמעותם.

¹ שו"ת הרמב"ם סימן שכו

כמו כן הרבה פעמים הרמב"ם משכלל מאד את ההבנה של הגמרא, זה מעורר את המחשבה. למשל הפני יהושע מביא את הרמב"ם ומשתמש בו להבנת כל מיני דברים.

הלימוד של הרמב"ם כחלק מלימוד הדף

סוף דבר בלתי אפשרי שלא ללמוד את ההלכה של הרמב"ם בכל סוגיה, ומתוך כך לעיין איך הרמב"ם למד את הסוגיה. ושוב, אנחנו מביאים אותו אל דף הגמרא, כלומר אנחנו לא לומדים את הרמב"ם בהלכות אישות אלא את ההתייחסות שלו לדף הגמרא שאנו לומדים, אע"פ שזה חשוב ללמוד את הרמב"ם בהלכות אישות על הסדר.

פעם היה מישוהו, אדם מוזר עם שיטת לימוד מוזרה. הוא היה לומד את הדברים לא בחתך אנכי, אלא הוא היה לומד מבוקר ועד ערב רק דבר אחד – כשלמד תנ"ך למד רק תנ"ך. עד כדי כך הוא היה צריך להיות שקוע רק בדבר אחד כדי להבין. יכול להיות שהוא למד בתחילה רק תנ"ך ואח"כ בנפרד רק מצודות דוד. וכך גם כשלמד רמב"ם למד רק רמב"ם. הוא היה אומר שבדרך זו הוא יותר מרוכז והלימוד נותן יותר את פירותיו.

אנחנו חושבים ולומדים אחרת, אנחנו לומדים בחתך אנכי. כלומר אנחנו לוקחים את כל השכבות, אנחנו מורחים את המרגינה על הלחם, לא אוכלים קודם את הלחם אח"כ את המרגינה אח"כ את הזית, אלא מורחים את הכל ביחד ואוכלים את זה ביחד. כך הלימוד הוא דבר דבור על אופניו.

אכן יש תועלת ללמוד רמב"ם הלכות אישות בפני עצמו. זה חובה בפני עצמה, הרמב"ם ממליץ לעשות כן. אפשר ללמוד את הלכות אישות כולם ולדעת את כל המבנה של הלכות אישות. זה נפלא מאד המבנה של הרמב"ם, איך שסידר את הכל מאלף ועד תיו. לימוד של הרמב"ם עצמו זה גם כן דבר עצום, אבל אנחנו לא לומדים ככה. אנחנו לומדים את הש"ס, את דף הגמרא. אנחנו לוקחים את דברי הרמב"ם בהלכה הזאת ומביאים אותם הנה. כמובן כשלומדים ברמב"ם את ההלכה הזאת, לומדים אותה מתוך הלכות נוספות שהוא כתב, אחרת לא נבין את הרמב"ם. אבל בעצם אנחנו לומדים את הדף. הרמב"ם הופך להיות חלק מהסוגיה.

הלכה

אחר כך אנחנו מגיעים להלכה, הקומה העליונה של הלימוד. ראוי לראות את ההלכה בשו"ע כי אותן שיטות שלמדנו יופיעו בהלכה. ובדרך כלל המחבר יביא את מה שכתוב בריטב"א וברמב"ן והרמ"א יוסיף את מה שכתוב ברא"ש.

אם כן כשאנחנו הולכים להלכה אנחנו רוצים לראות איך הפוסקים האחרונים למדו את הסוגיה. כי כמו שאמרתי כשלומדים את הסוגיה וסיבותיה יודעים גם את תוצאותיה, את הנפקא מינות. וכשרואים את הנפקא מינות רואים את הסיבות, לפעמים זה מאד עוזר, כשלא מבינים את הסברא – אפשר להציץ בהלכה, בנפקא מינות, ואז מבינים. כי אם רואים שהדין הוא 'חייב' רק בתנאים האלה ולא בתנאים אחרים, אז מבינים למה חייב, כי אם היה חייב בגלל הסיבה הזאת היה חייב בתנאים אחרים ולא בתנאים האלה.

סוף דבר, כשלומדים במערכת אחת שלמה, כל צדדי הלימוד משלימים אחד את השני וגם לימוד ההלכה משלים את לימוד הגמרא. ביחס שבין ההלכה ובין המקור בש"ס עוסקים נושאי הכלים על השולחן ערוך וראוי לראותם.

יש כמובן גם אחרונים נוספים, מה שנקרא ראשי הישיבות, ואנחנו משתמשים גם בהם להבנת הדברים. אבל זה תוספת, ללפת את הפת בעוד דבר, זה לא עיקר סדר הלימוד שלנו.

החשיבות העיקרית בלימוד, הדבר הראשון, זה לימוד גמרא עם הראשונים, על גבי זה מופיע גם השו"ע. אבל קודם כל הגמרא עם הראשונים זה הדבר העיקרי, זה היסוד של הכל.

הטור

בסדר הדברים דילגתי על הטור, כי יכול להיות שבסדר לימוד כזה אפשר לגשת ישר לשו"ע. צריך זהירות בזה כי הטור הוא מצוין, הוא סיכם טוב מאד את כל הדינים. אבל כשלומדים את הטור סמוך ללימוד הסוגיה לא צריך את כל הבית יוסף, לימוד הבית יוסף כבר כלול בתוך לימוד הסוגיה.

מי שלומד את כל הלכות כתובות לומד בצורה אחרת, הוא לומד את הטור על הסדר. אבל אם עוסקים רק בסעיף מסוים, רוצים למשל לבאר האם אשה נקנית בחליפין, אז לומדים את הסוגיה בגמרא, לומדים את הראשונים עליה, רואים מה כתוב בהלכה, ואז אפשר מיד לגשת לשולחן ערוך ונושאי כליו.

הטור גם מפגיש אותנו עם שיטות נוספות, הוא מביא גם את השיטות בסוגיה של הספרים הסיכומיים, האור זרוע וכדו', אותם הראשונים שאנחנו פחות רואים.

סדרי הלימוד

סוף דבר, סדר הלימוד צריך להיות בנוי כמו שהוסבר עד כאן. זה לא אומר שבכל סוגיה מספיקים את הכל. קשה לומר שמי שגמר פרק אז יש לו את הכל בכל מכל כל, אבל מי שבנה לעצמו סדר לימוד כזה אז יש סוגיה שבה השלים את הכל, יש סוגיה שלא השלים, אבל באופן כללי שומרים על סדר הלימוד שהצגנו והכל מצטרף.

סדר לימוד זה בנוי על לימוד של שני סדרים ביום. אפשר להוסיף לזמן הלימוד גם סדר ג', אבל גם יכול להיות שבסדר שלישי אדם ילמד עוד סוגיות בבקיות במקום וכך ישלים לעצמו יותר היקף.

סבלנות

כשלומדים בצורה כזאת זה לוקח זמן, צריך סבלנות ומתינות, כשרון שכלי וכשרון סבלני, לא אצה לנו הדרך. אם רוצים ללמוד מסכת מדף ב' עד סופה זה לוקח זמן. אנחנו לא מדלגים על שום שלב ושום סוגיה, הרי אנחנו לא לומדים הלכות אישות או הלכות קידושין, אנחנו לומדים מסכת קידושין. במסכת קידושין כידוע עד דף מ' יש המון

סוגיות שהן לא קידושין, כמעט אין סוגיות שעוסקות באישות. יכול להיות שיש סוגיות שאפשר ללמוד יותר מהר, אבל לא מדלגים על סוגיות, אנחנו לומדים את כל הסוגיות, כדרכו של הלימוד. אלא שיש סוגיות שמעיינים בהם יותר ויש שפחות.

אני רגיל לומר שיותר טוב ללמוד בצורה הזאת אחרי שכבר פעם שניה או שלישית למדו את המסכת. אחרי שלמדו את המסכת חלק בעיון וחלק בבקאות עכשיו מתחילים ללמוד את זה מאלף ועד תיו, לרכוש את זה, לעבוד כמו טרקטור ולסקל את כל האבנים. כמובן שהטרקטור צריך להיות חזק מספיק, כלומר שהמנוע שלו יכול לעמוד בזה, כי אם הוא יתקע בדף ט' והמנוע הושבת ולא יכול להמשיך אז זה לא כדאי, לא חייב אדם לבזבז את כוחותיו ולשחוק אותם. אם דרך לימוד זו לא מתאימה לו אז ילמד בצורה אחרת. יש הרבה דרכים ללמוד, בשביל הדרך שלנו צריך את הסבלנות ואת המתינות, לא אצה הדרך. לכן אני אומר שיותר טוב ללמוד כך אחרי שכבר למדו את מסכת קידושין, ועכשיו לומדים אותה מההתחלה עד הסוף.

אפשר ללמוד בקצב של שני דפים בשבוע פחות או יותר. יש דברים שלומדים יותר מהר ויש שלומדים יותר לאט, צריך את הסבלנות והשקידה ללמוד כך. במתכונת שלנו יש סיפק גם להקיף את הדברים וגם לעיין בהם, דבר דבור על אופניו. וכמובן שתוך כדי הלימוד עוברים מדבר לדבר כי יש המון סוגיות שונות. האמת היא שלמרות שאנחנו עוסקים במסכת אחת בעצם נפגשים עם כל הש"ס דרך נושאים שונים שמופיעים בתוך המסכת וקשורים למקומות שונים בש"ס.

הפרדס ובית האריזה

אנחנו בבית מדרש שהוא כמו פרדס, לא בבית האריזה. בפרדס יש עלים ויש פירות, יש כל מיני דברים. בבית האריזה, לא רק שמגיעים לשם רק התפוזים, אלא אפילו ממינים אותם, אורזים אותם. השו"ע הוא כביכול בית האריזה והגמרא היא כביכול הפרדס. וזה הפלא של הקצות והנתיבות שהם עומדים בבית האריזה כביכול, אבל הם מעבירים לך את כל הפרדס, זה פשוט נפלא. אי אפשר ללמוד אותם אחרת, אי אפשר ללמוד את הקצות והנתיבות בבית האריזה בלי להיזכר בפרדס. כלומר הם עוברים איתך על הסוגיה, לוקחים אותך לחקל תפוחין קדישין, לוקחים אותך לפרדס. אנחנו בפרדס. אבל בפרדס, בכל זאת יש חולשה מסוימת שאין מיון מדויק אלא שטים מסוגיה לסוגיה. בתוך כל זה יש מערכות ויש מעבר מעניין לעניין באותו עניין, כדרכו של בית מדרש חי. וזהו דרכנו.

המהר"ל¹ משבח מאד את העניין של הלימוד השלם שמתחיל מהגמרא. המהר"ל אומר שאסור לפסוק הלכה מהשו"ע אלא צריך לפסוק הלכה מהגמרא. המהר"ל יצא נגד הפסיקה מהשו"ע כשהיא מנותקת מהגמרא, הוא אומר שזה מבלה עולם כמו מי שמורה מהמשנה. זה לא אומר שאין לזה כל ערך, אי אפשר לבטל שום דבר, רק צריכים לזכור שהיסוד הוא הגמרא.

¹ נתיב התורה פרק ט"ו, תפארת ישראל פרק נ"ו

עיקר וטפל

בדרך הלימוד צריך לשים לב שיש עיקר ויש טפל. מה פירוש הדבר? מבחינת האמת אין שום דבר טפל בסוגיה, כל דבר הוא יקר לנו, וגם פרוש של מילה זה דבר יקר. למרות זאת ידיעת מה עיקר ומה טפל זה חלק מידיעת הדבר, לדעת מה שורש ומה ענף, מה עלה ומה פרי, בין העלים יש גם עלה לא יבול, אבל יש גם טפל בתוך הפרדס. אנחנו לא באים לומר שבפרדס הכל אותו דבר, יש מינים שונים. זה לא גריעותא אלא להיפך למעלתו של הדבר צריך לשים לב לבחינות השונות שיש בו, וממילא צריך לדעת במה להאריך ובמה לקצר.

גם במראי מקומות צריך לדעת במה להאריך ובמה לקצר. יש אולי גם דברים עיקריים שהם מפנים אליהם, אבל אי אפשר לראות את הכל, פה ושם זה נותן לנו עזר להבנת דברי הראשונים לפי הצורך, ובזה ראוי להיעזר.

סדרי לימוד נוספים

כיוון שאדם שוקל תלמודו כך, ייתכן שלוקח חמש שנים ללמוד שתי מסכתות בעיון, אני אומר זאת בהפרזה, תלוי איזה מסכת לומדים. אבל דרך שתי המסכתות האלה הוא בעצם לומד באמת את כל התורה כולה. זו איכות לימוד טובה שמגבירה מאד את היכולות ואת הכשרונות.

יחד עם הלימוד המרכזי מן הראוי לשלב לימוד נוסף, מסכת נוספת או הלכות או משהו כגון זה, לפי יכולתו של אדם. צריך לא לבזבז לשום סדר לימוד אחר, וגם לימוד היקפי של דברים נוספים, אפילו לא בעיון או עם עיון קל, בלי לראות את כל המפרשים. וכך אדם קונה לעצמו עוד מסכת. והאמת היא שכשלומדים בעיון, לפעמים גומרים יותר מהר את הסוגיה שהחבורה עוסקת בה, ממילא יש זמן לדברים אחרים אפילו בחלק מסדר צהרים. יש אפשרויות שונות, קדימויות שונות, אפשר גם ללמוד אמונה, גם בזה יש לנו אוצרות גדולים, וזה רצוי גם כן כדי לדומם את יראת השמים של האדם, צריך לגדל את השאיפות, לתת גם להן מזון רוחני. יש מקום להוסיף לימוד אמונה, להקיף ספרים, להעשיר רוחנו בעוד דברים, בעוד תחומים, שמשלימים ורק משפרים את הכל.

הלימוד העיוני הוא העיקר

על כל פנים הלימוד הנוסף הוא רק בנוסף ללימוד העיוני המרכזי ויש לשמור שלא יפגע בו. הלימוד העיוני שלנו זה היסוד, בשביל זה צריך להשקיע, גם על חשבון דברים אחרים. אם משהו שואל אותי אם צריך לוותר על כל מיני דברים בשביל הלימוד העיוני המרכזי אז תשובתי היא שיוותר על דברים אחרים. ואם הוא חפץ בזה אז יכנס לעומק הלימוד, יבנה את סדרי הלימוד בצורה טובה, יסכם לעצמו דברים, ירגיש מילוי בסוגיות, יבוא לסדר את הסוגיה בחשק וגם יצא ממנה בחשק, כלומר שזה יהיה לימוד מלא חיים.

גם אם לא ישאר שום מקום וזמן לדבר אחר יש לוותר על דברים אחרים. צריך שהעיקר יהיה הלימוד העיוני. השלמות והוספות – אם יש זמן – טוב, ואם אין זמן זה לא נורא. ויבוא זמן שמי שעושה כך יראה רווח מזה. כך אני ממליץ.

אחריות התלמיד

הלימוד הזה מוטל על הכתפיים של התלמיד. את סידור הסוגיה כל אחד צריך לעשות בעצמו. כמובן שכל אחד הולך ומשתבח עם הזמן. בשיעורים נשתדל לעסוק בשורש הסוגיה ולא רק בהערות, אבל השיעור לא מסכם את הסוגיה אלא רק ממקד ומחדד. האחריות על הקניין של הלימוד הוא על כתפי התלמידים.

חזק ואמץ.